

КРИТИКА

Рік XVI, Число 11–12 (181–182)

Листопад–Грудень, 2012

Євгенія Карпіловська, Вахтанг Кебуладзе: Словник із тлумаченням

Андрій Савенець, Євгенія Кононенко: Переклад з Іншого

Тетяна Огаркова:
Арто і небуття

Ульрих Шмід:
Помірно гнила республіка

Микола Рябчук:
Роздоріжжя ідентичностей

Сергій Плохій:
Визвольна історія Кліо

Сергій Куделя:
Пошук ідеї у затінку гасел

К 2012 КРИТИКА • КРУТУКА

Видавництво • Часопис

Число 1-2 (171-172)

Галя Койнаш.
Один незгодний голос
Світлана Філонова.
Бідні люди в малинових штанах
Оксана Форостина.
Церемонія виносу тіла
Володимир Єрмоленко.
Ілюзії моралі
Тетяна Огаркова. Чоран/Сьоран:
одна людина, два життя
Олександр Богомолов, Олександр
Литвиненко. Російська м'яка
влада в Україні: і слово, і діло
Сергій Куделя. Чи можлива
в Україні політична наука?
Фрмен Дайсон.
Несамовита наука
Джудит Галберстам.
Трансфер гендерів
Василь Махно. Польща-2011:
околиці та пограниччя
Таня Малярчук.
Київ: мій особистий путівник

Число 5 (175)

Юрій Мацієвський.
Пастка обмеженого доступу
Сергій Балан. Закон vs право:
де межа легітимності?
Вадим Менжулін.
Машинерія магнетизму
Віталій Чернецький.
Університет на карантині?
Чарлз Глас.
Сирія: Цитателі і війна
Григорій Грабович.
Українська література та Європа:
апорії, асиметрії та дискурси
Олесь Федорук.
Науковець і колекціонер
Лукаш Ясіна.
Збіги у розбіжностях
Ігор Кручик.
Діти радянської вдови
Михайло Назаренко.
Мирон, або Похвала методів
Мирон Петровський.
Сходинки пам'яті

Число 3 (173)

Микола Рябчук.
Химерне пограниччя
Катерина Ботанова.
Заручники революції
Сергій Гірік.
Правіше тільки стіна?
Юлія Смець-Доброносова. Мінли-
ва фортуна, успіх і колапс
Джон Терборг.
Поза контактом
Марія Ревакович.
Сильні жінки переживають
фемінізм
Ірина Славінська.
Премія як симптом
Олена Галета.
Антрополог
прибуває на місце зустрічі
Аскольд Мельничук.
Кундера, Памук та шлях
белетристики
Остан Сливинський.
«Не мусити бути дитям епохи...»

Число 6 (176)

Іван Качановський, Тарас Кузьо,
Олександр Мотиль. То хто тут
у нас екстремісти?
Енцо Траверсо. Фабрика ненависти
Джон Пол Стивенс. Чи слід
унезаконювати мову ненависти
Юрій Мацієвський. Чому в нас
немає політичної науки?
Іван Химка.
Втручання: підважуючи міти
української історії ХХ століття
Роман Сербин. Боротьба Івана
Химки з «українськими мітами»:
хибні методи
Владислав Гриневич. Війна за війну
Євген Мінко. Вільям Баровз:
неможливий класик
Вадим Дивнич. Рахунок
за ритуальну боротьбу
Володимир Єрмоленко.
Інтимність магнетизму
Кристофер Вайт / Крисдеан
Макілебан. Життя і письмо

Число 4 (174)

Олександр Сушко.
Обриси та ціна ізолюваності
Мар'яна Рубчак. Рожева сила:
нові опозиціонерки в пошуках
гендерної справедливості
Олександр Івашина.
Libido dominandi
Оксана Форостина.
Добираючи мови
Володимир Кулик. Мус і примус
українського вибору
Юрій Гребенік. Зачароване місце
Роман Коропецький.
Микола Гоголь:
між *хохляцтвом* і *козасьцюзь*
Олександр Боронь.
...Але істина дорожча (Лист)
Григорій Грабович.
Українська література й Європа:
апорії, асиметрії і дискурси
Чарлз Розен. Свобода і мистецтво
Володимир Єрмоленко.
Месмер і Фройд, або Медицина,
що стає філософією

Число 7-8 (177-178)

Михайло Мінаков.
Коротка дистанція свободи
Тамара Марценюк.
Українська політика – іменник
нежіночого роду?
Тамара Гундорова.
Хто боїться Верки Сердючки?
Ігорь Торбаков. Розвилка
Олександр Потехін.
Апологія геополітичного синдрому
Андреас Умланд.
Двоглова Евразія
Іван Химка.
Міти національної консолідації,
Голодомор і Голокост
Роман Сербин.
Про український геноцид, Лемкі-
на та хімкіянську
діалектику
Джефрі Віткрофт.
Що Руперт утнув!
Максим Карповець.
Джазові візерунки кіна
Василь Махно. Зелені собачі дні

Зміст

2	Сергій Куделя. Лібералізм без «Свободи»: у пошуках утраченої ідеї
4	Гусейн Ага, Роберт Мелі. Це не революція
7	Микола Рябчук. Дві Білорусі
11	Віталій Пономарьов. Посібник із відживлення нації
13	Сергій Плохій. Визволена Клію. Тексти і контексти Наталі Яковенко
16	Євгенія Карпіловська. Словник – потужне слово
19	Вахтанг Кебуладзе. Неперекладність лексиконів
20	Андрій Савенець. Переклад на сторожі іншости
24	Євгенія Кононенко. Алхімія перекладу, або Чорне створіння під вишитими ковдрами
28	Марко Роберт Стех. Антонич англійською. Фаза перша: 1963–1981
Лист: 32	Дмитро Горбачов. Міркування над статтею україніста Григорія Грабовича
32	Григорій Грабович. Про наше і не наше
33	Неля Ваховська. А якби Бекхем написав роман?..
35	Тетяна Огаркова. Справа Антонена Арто
37	Ульрих Шмід. Двоїста Америка Чеслава Мілоша
41	Ярослав Грицак. Довге століття винахідника традицій
44	Вадим Безпрозваний. Омрі Ронен: поетика інтертексту
45	Роман Процик. Пам’яті Івана-Святослава Коропецького
46	Мирослав Попович. Спорожніле місце філософа
47	Віталій Чернецький. Листи не про любов
47	Аркадій Драгомощенко Три вірші
48	Summary www.krytyka.com

Автори й авторки

СЕРГІЙ КУДЕЛЯ
професор політології в Бейлорському університеті (Бейко, Техас), працює над монографією «Institutional Foundations of Elite Cooperation and Conflict in Ukraine: From Kuchma to Yanukovych».

ГУСЕЙН АГА (Hussein Agha)
політолог, старший науковий працівник Коледжу Св. Антонія в Оксфордї, співавтор «A Framework for a Palestinian National Security Doctrine» (2012).

РОБЕРТ МЕЛІ (Robert Malley)
політолог, програмний директор відділу Середнього Сходу та Північної Африки НҀО «International Crisis Group» (Брюсель), автор книжки «The Call from Algeria: Third Worldism, Revolution, and the Turn to Islam» (1996).

МИКОЛА РЯБЧУК
письменник, публіцист. Остання книжка – «Від ”хаосу” до “стабільности”. Хроніка авторитарної стабілізації» (Київ, 2012).

ВІТАЛІЙ ПОНОМАРЬОВ
філософ, публіцист. Живе та працює в Києві.

СЕРГІЙ ПЛОХІЙ
професор катедри української історії Гарвардського університету. Остання книжка – «The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires» (Cambridge, 2012).

ЄВГЕНІЯ КАРПІЛОВСЬКА
доктор філологічних наук, професор, завідувачка відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, авторка низки розвідок із питань українського словотворення, «Кореневого гніздового словника української мови» (2002) та інших словників.

ВАХТАНГ КЕБУЛАДЗЕ
доктор філософії, доцент філософського факультету Київського національного університету ім. Шевченка, автор досліджень з проблем феноменології, перекладач модерної німецької філософії та соціології.

АНДРІЙ САВЕНЕЦЬ
доктор філософії, перекладознавець, критик, автор монографії «Поезія у перекладі: “українська Шимборська”» (2006), перекладач творів Юзефа Чеховііча, Віслави Шимборської та інших польських поетів. Живе у Любліні.

ЄВГЕНІЯ КОНОНЕНКО
письменниця, перекладачка, есеїстка, наукова працівниця Українського центру культурних досліджень. Остання книжка – збірник новел і есеїв «Книгарня “ШОК”» (Львів, 2010, 2-ге вид.).

МАРКО РОБЕРТ СТЕХ
доктор філософії, літературознавець, письменник; виконавчий директор Видавництва КІУС й «Енциклопедії України в Інтернеті». Викладає українську літературу в Йоркському університеті (Торонто). Упорядник кількох антологій української літератури, автор роману «Голос» (Львів, 2005).

НЕЛЯ ВАХОВСЬКА
літературознавиця, критикиня, перекладачка, редакторка літературного часопису «Простори». Перекладає з німецької сучасну прозу та драматургію. 2012 року «Критика» видала в її перекладі роман Йозефа Вінклера «Вивезена».

ТЕТЯНА ОГАРКОВА
доктор літературознавства, старша викладачка катедри літератури та іноземних мов Києво-Могилянської академії. Авторка монографії «Une autre avant-garde: la méthaphysique, le retour à la tradition et la recherche religieuse dans l’oeuvre de René Daumal et de Daniil Harms» (Берн, 2010).

УЛЬРИХ ШМІД (Ulrich Schmid)
професор департаменту російської культури та суспільства Університету Санкт-Галена (Швейцарія), Автор досліджень із історії письменства, культури, філософії та ідеології в Україні, Польщі та Росії, інтернет-літератури, поетики, біографістики, медіатеорії, проблем націоналізму тощо. Остання книжка – «Lew Tolstoi» (Мюнхен, 2010).

Решту довідок про авторів цього числа «Критики» див. на с. 48 =>

Головний редактор Григорій Грабович Відповідальний редактор Андрій Мокроусов Редактор інтернет-проєкту Олег Коцюба	Редакційна колегія: Юрій Андрухович, Богуміла Бердиховська, Ярослав Грицак, Володимир Кулик, Михайло Мінаков, Олександр Мотиль, Сергій Плохій, Юрко Прохасько, Микола Рябчук, Олександр Савченко, Олексій Толочко, Юрій Шаповал
---	--

Віталій Чернецький
Картографуючи
посткомуністичні культури
Росія і Україна в контексті глобалізації
З англійської переклали Катерина Ботанова,
Ольга Кирилова, Тетяна Кононенко

У своїй порівняльній історико-теоретичній розвідці професор славістики і гендерних студій Маямського університету (Огайо, США) історик літератури та кіна, критик і перекладач Віталій Чернецький аналізує на матеріалі постсовєтської літератури та низки інших мистецтв (архітектури, живопису, кіна, перформансу тощо) нові явища і тенденції в культурі України та Росії, що оприявнилися впродовж останніх десятиріч ХХ – початку ХХІ століття, показує їхній зв’язок із соціокультурними трансформаціями на теренах колишнього ССРСР й у цілому світі, систематизує їх, картографує і ставить у щільний контекст дискусій про постмодернізм, постколоніалізм і посткомунізм. Культурна глобалізація і «другий світ», соц-арт і магічний реалізм, карнавал і гетеротопії, колізії тілесности і сексуальности, гендерного і національного, жіночого письма і квір-естетики – все це стає об’єктом методологічно та концептуально проривного дослідження, здійсненого одним із найпомітніших американсько-українських науковців покоління 2000-х:

Моєю головною метою було змінити ситуацію, за якої більшість західних теоретиків сучасної культури і суспільства, що будували інтелектуальні моделі з претензією на глобальність, нехтували країни колишнього ССРСР. «Глобальний» і далі означало або самий лише Захід, або Захід і «третій світ» на додачу, слов’янські та східноєвропейські студії сливе не було інтегровано у компаративістичні проєкти західних дослідників, а у славістиці панували русоцентризм і нехтіть до сучасної культури. І українську культуру, і сучасні культурні практики якщо і розглядали, то радше зневажливо, або залишали їх майже цілком поза увагою. Тому я спробував втрутитися в цю парадоксальну ситуацію й обґрунтувати необхідність, з одного боку, залучати «другий світ» у глобальні культурні моделі, а з другого – аналізувати сучасні культурні практики «другого світу» поза Росією і передусім приділити нарешті належну увагу Україні. Я виніс на обговорення декілька ключових культурних парадигм, завдяки яким можна розгледіти обриси «постмодерности “другого світу”» і щойно посталої «постколоніальности “другого світу”», – парадигм, що окреслюють глобальний культурний розвиток, притаманний посткомуністичному світові, однак відчутний далеко за його кордонами, адже постмодернізм, постколоніалізм і посткомунізм не були притаманними котромусь одному з трьох світів, а взаємонакладалися і змішувалися один із одним на багатьох рівнях.

Віталій Чернецький

Англійською монографія вийшла в світ 2007 року у канадському видавництві «McGill-Queen’s University Press» під заголовком «Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization». Українське видання підготовано та здійснено в рамках науково-видавничої програми Інституту Критики за підтримки Українського наукового інституту Гарвардського університету, Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці і Центру державного управління і культури в Європі (Університет Санкт-Галена, Швейцарія).

Двоїста Америка Чеслава Мілоша

Ульрих Шмід

Від часів романтизму в Польщі не минає сильне захоплення Америкою. Чеслав Мілош (1911–2004), найвідоміший польський імігрант до США в XX столітті, своїм скепсисом щодо західних суспільних форм на кшталт демократії та капіталізму суттєво вирізняється на тлі цієї традиції. На його погляд, у США домінує дика природа, через брак історії Америка сліпа щодо наслідків обох світових воєн, які вразили передусім Європу. Власну творчість Мілош розглядав як захист культури, яку розвинула й сформувала релігія і якій загрожує раціоналізація, технізація та економізація.

У грудні 1945 року Чеслав Мілош уперше приїхав до США. У 30-х роках він іще повністю перебував під впливом французької культури. Живучи в Парижі в 1931 та 1934–1935 роках, він підтримував інтенсивні зв'язки зі своїм далеким кузеном Оскаром Венцесласом де Любіч Мілошем (1877–1939), який публікував свої містичні твори французькою мовою. Англомовними літературами Мілош зацікавився лише в окупованій нацистами Варшаві. Англійської його навчав майбутній ректор Високої кінематографічної школи в Лодзі Єжи Теплиць (1909–1995). Уже незабаром Мілош переклав польською «Безплідну землю» Т. С. Еліота (по війні Мілош відвідав Еліота в Лондоні) й Шекспірову «Як вам це сподобається». Пізніше він пояснив це незвичне літературне заняття тим, що шукав опори для власних думок, якої не знаходив ані в польській, ані в російській, ані у французькій літературах. В обох текстах Мілош зустрівся з переконливою риторикою на захист глибинно загроженої європейської культури. Він використав англійські зразки, щоби пристосувати стиль своєї лірики до змінених відправних умов післявоєнної розрухи. Думки Адорно про те, що після Авшвіца поезія неможлива, Мілош не поділяв. Але він також уважав, що нове етичне підґрунтя потрібне не лише літературі, але й суспільству загалом.

Новозаснована Польська Народна Республіка отримала у багатьох інтелектуалів моральний кредит довіри – на відміну від глибинно консервативного лондонського кола емігрантів, що його ліві критики підозрювали у фашизмі. Як і інші культурні діячі Другої Речі Посполитої, Мілош погодився на співпрацю з комуністичним урядом і щиросердно пішов на дипломатичну службу. Спочатку він працював у консульстві у Нью-Йорку, а через рік його перевели до Вашингтона на посаду культур-аташе. Протягом цього часу він познайомився з провідними американськими письменниками тієї доби, на кшталт Робертсона Ловела (1917–1977) чи Рен-

Ulrich Schmid, «Eine mäßig verfaulte, große Republik. Czesław Miłosz's ambivalentes Amerikabild», *Osteuropa*, 2011, № 1 (61). Переклала з німецької Неля Ваховська. Перекладачка дякує за допомогу Олександри Братчук.

дела Джарела (1914–1965). Планував відвідати Генрі Мілера (1891–1980) та його дружину-польку, проте цього так і не сталося. 1949 року Торнтон Вайлдер дуже шанобливо відгукнувся про Мілоша: в одному листі він назвав його «великим поетом» і «надзвичайною людиною». Також Вайлдер радив Мілошеві емігрувати на Захід; проте Альберт Айнштайн, до якого Мілош навідувався у Принстоні, навпаки, радив йому залишитися в

Чеслав Мілош у Нью-Йорку (1983)

Польщі. Мілош загалом дуже цікавився американською літературою: 1947 року він був єдиним іноземним учасником письменницького конгресу в Міделбурзькому коледжі (Бред Лоф, Вермонт). Того ж року він написав есей «Вступ до американців. Есей про американську поезію», в якому представив польській публіці лірику Т. С. Еліота, В. Г. Одена та Карла Шапіро.

Коли за Болеслава Берута польський сталінізм сягнув апогею, Мілош, якого тоді вже перевели до Парижа, 1 лютого 1951 року втік і попросив політичного притулку у Франції. Цей крок привернув до себе велику увагу: і в комуністичній Польщі, і в спільноті емігрантів Мілоша було тавровано як зрадника й шпигуна. Протягом перших місяців він переховувався в паризькому Літературному інститу-

ті Єжи Гедройця. У часописі «Культура» Мілош опублікував знамените виправдання з промовистим заголовком «Ні», в якому зазначав, що стоїть на лівих позиціях, але відкидає советський комунізм. 1953 року його дружина з обома синами, які спочатку залишалися в США, змогли переїхати до Франції. У 1950-х роках написано важливі прозові твори Мілоша: догально-аналітичний «Поневолений розум» (1953), історичну алегорію «Об-

Щоб подолати свою однобічну репутацію політичного есеїста, Мілош 1965 року опублікував антологію «Повоєнна польська поезія», в якій було надруковано й англійські переклади деяких його віршів. 1968 року він спільно з Пітером Дейлом Скотом оприлюднив переклади вибраних віршів Збігнева Герберта. Того ж року англійською вийшов автобіографічний есей «Де сонце сходить і де заходить». 1969 року Мілош опублікував свою історію польської літератури, в якій було вміщено й розділ про його творчість. Лише 1973 року Чеслав Мілош видав власні «Вибрані вірші», 1978-го вийшла поетична збірка «Зимові дзвони». Зрештою, 1977 року він видав збірку лірики Александра Вата. Проте всі ці зусилля мало вплинули на Мілошів імідж у США. Тому пізніше він писав, що існував для американського читача лише в «дивній скороченій формі», для них він – «лише чужинець».

Поет Роберт Гас, перекладач Мілошевих віршів, згадує таку прикмету тогочасних читань: попри те, що Мілош дуже добре говорив по-англійськи, свої вірші він читав лише польською й не дозволяв нікому іншому зачитувати переклад. Так Мілош наголошував свою ідентичність питомо польського поета.

Перед врученням Нобелівської премії 1980 року в Мілоша не було ілюзій про свою посмертну славу. В одному з віршів ранніх 1970-х він писав, самоіронічно переграючи Горатів топос безсмертя:

О так, помру не остаточно, від мене
все ж лишиться
Запис у чотирнадцятому томі
енциклопедії
Десять біля сотні Мілерів
і Мікі Мауса.

Можливо, цей ґрунтовний конфлікт – Мілош уважав себе питомо європейським поетом, який в американській еміграції віднайшов заповідник для своєї рідної мови, – у вирішальний спосіб спричинився до того, що Мілош у середині 1990-х років почав курсувати між США та Польщею. 1986 року померла його перша дружина, 1992-го він одружився з американською історикинею Керол Тигпен. Американське громадянство він отримав іще 1970 року. Мілошів голос раз у раз було чути в посткомуністичній Польщі. Колишній марксист, він регулярно дописував до краківського католицького тижневика «Тигоднік повшехні» і присвятив оду 80-літтю папи Івана Павла II, хоча 1981 року на вшануванні з нагоди надання йому звання почесного доктора оголосив перед «професійними католиками» люблінського Католицького університету програмову заяву про те, що він – «не католицький поет». 1991 року в інтерв'ю Адамові Міхніку він описав свої стосунки з католицизмом як «постійну зміну наближення та віддалення».

Події довкола профспілки «Солідарність» Мілош сприйняв у історіософічному контексті. У героїчній оді Лехові Валенсі 1982 року він порівнював очільника профспілки з національним героєм Тадеушем Косцюшком, який також боровся проти багатого могутньої чужої сили. Пізніше він зізна-

Світлина Чеслава Чаплінського

вся, що написав цей бравурний текст на бажання своєї дружини.

Загалом Мілош не дозволяв втиснути себе в якийсь шаблон. Переконалий європейець, він перейняв американський погляд на війну в Югославії. В одній своїй поемі він розкритикував пасивність європейських держав у контексті сербської облоги Сараєва. 1993 року цей текст надрукував спочатку у 34-му числі «Тигоднік пошехни», а потім, 23 грудня, що прикметно, – «Газета Виборча».

2000 року Мілош остаточно повернувся із США й оселився в Кракові.

Блиск та убогство США

2001 року в есеїстичній «Абетці» Мілош описав Америку тирадою суперечливих вигуків: «Який блиск! Яка бідність! Який гуманізм! Яка нелюдяність! Яка любов до ближнього! Яка роз’єднаність! Яке захоплення ідеалами! Яке підлабузництво! Який тріумф совісти! Що за перверзія!». Це амбівалентне ставлення різко суперечить польському замилюванню Америкою, яке має давню традицію. Джерела її – у польському романтизмі: Казімеж Пулаский (1746–1779) і Тадеуш Косцюшко (1746–1817) брали участь в американській війні за незалежність. Майбутній прем’єр-міністр Ігнацій Падеревський (1860–1941) під час Першої світової війни готував в Америці польську незалежність, що експліцитно базувалася на 14-пунктовій програмі Вудра Вілсона. У другій половині ХХ століття польський ентузіазм щодо США дещо спав, бо поляки почувалися зрадженими через рішення Ялтинської конференції. Проте радикальне неприйняття СССР знову зрушило маятник у бік США. Найвідомішим радикальним представником цієї позиції був Збігнев Бжезінський (нар. 1928), який 1958 року отримав громадянство США і в

1977–1981 роках був радником президента Джими Картера з питань безпеки. Бжезінський керувався притаманною Холодній війні логікою нульової суми й прагнув будь-що ослабити Советський Союз, нехай навіть через зміцнення моджахедів у Афганістані. Після 1989 року Польща швидко витворила собі образ східноєвропейської країни, найприхильнішої до Америки. Під час війни в Іраку польський уряд Квасневського беззастережно підтримував США, за що поляків – єдину зовнішню силу поряд із британцями – було наділено власною зоною контролю. Нинішній міністр закордонних справ Радослав Сікорський (нар. 1963) також представляє рішучу проамериканську політику; до того ж він одружений із колумністкою «Вашингтон пост» Ен Еллом, яка активно критикує Росію.

На протигагу цієї традиції Мілош створює антигероїчний образ Америки. Вже під час першого перебування в цій країні Мілош описав Америку як землю без властивостей, що не має обличчя, слуху, смаку, запаху чи дотику. Йому все здавалося «зацукрованим», вода – стерильною, життя – позбавленим смерті. Емблемою життя в американській метрополії для нього стала доля авангардистки Терези Жарновер (1895–1950), яка самотою померла в Нью-Йорку:

Без родичів і друзів, у великому,
великому місті –
Величезному кладовищі для
божевільних кораблів –
Помирала Тереза <...>,
У далекому, великому місті,
де кожен ступає
Обачно і хитро, бо знає, що це –
Відпливати з мовчазною хвилею
приватного відчаю
У чорний пил, у забуття, у бруд
бідних районів...

Іще у Франції Мілош опублікував гострий випад проти троцькістського

ренегата Двайта Макдоналда. Наполягання цього войовничого публіциста на індивіді як останній інстанції в ухваленні рішень Мілош охарактеризував як «глибоко американське явище».

Найчіткіше Мілошів скепсис щодо Америки виявляється в збірці есеїв «Видіння на берегах затоки Сан-Франциска» (1969). Американський спосіб життя для нього – це лише нульовий ступінь людської екзистенції, що базується на «морально-духовних цілісностях». Особливо Мілошеві заважає «спрошувальна й фальшувальна мова мас-медій», що позбавляє індивіда в Америці можливості автентичного самовияву. Навіть студентам тут бракує необхідної проникливості. Рівність американської культури досягає піку, каже Мілош, у запитанні «молодого дурня» про те, чи відрізняється нудне живогіння в провінційному американському місті від концентраційного табору. Загалом Мілош виглядає дуже роздратованим через салонний марксизм академічної «jeunesse dorée», золотої молоді, що не має жодного уявлення про злочини комуністів.

Також пізніше, в розмовах із Александром Ф’ютом Мілош називав американців «поверховими». На його думку, вони приязні й готові допомогти не з егоїстичних міркувань, але дистанція між окремими людьми в них нечувана. Такі висловлювання чітко вказують, що Мілош приймав США як місце замешкання, як громадянство, проте не як самостійну культуру.

Байдужа природа

У Мілошеві американській ліриці постійно повторюються пейзажні мотиви. Передусім убогий Захід постає в нього чимось на кшталт всеосяжної Долини смерті. 1963 року поет протиставляє позбавленій будь-якого сен-

су каліфорнійській пустелі своє читання поеми Юліуша Словацького у Вільні. Зрештою, пустота американської природи перетворюється на виклик європейському мисленню:

У Долині смерті сіль блищить
на дні сухого озера.
Захищайся, захищайся, – говорить
стукіт крові.
Від твердої марної скелі – жодної
мудрости.
У Долині смерті ні орла,
ні яструба в небі.
Збулися пророцтва циганки.
У провулку під арками читав тоді я
поему
Про когось, хто жив тут поряд, під
назвою «Година роздумів».

Мілош побував у Каліфорнії ще в кінці 1940-х років; він писав, що тамтешні ландшафти зовсім не здалися йому «конгеніальними». Вибір цього прикметника промовистий: для Мілоша природа стає пізнаваною, лише коли вона «зачіпає» людину. Це саме стосується й американських міст: Сан-Франциско здається йому «абсолютно дивним». Як приклад для порівняння Мілош завжди наводив Париж як прототип європейського культурного міста. Ще 1982 року він дав волю своєму подиву з приводу того, куди його закинула доля:

Окремий зошит: дзеркальною
галереєю
Я Каліфорнію не обирав. Її мені
дано.
Куди півничанину до випаленої
порожнечі?
Сіра глина, сухі річища,
Солом’яні пагорби і скупчення
скель,
Немов ящери юрського періоду –
ось для мене
Душа цих місць.
І туман, що сповзає на все це
з океану,
І заповнює улоговини зеленню,
І колючі дуби, й листя хости.

Мілош перетворив американську природу на вияв стану своєї душі: для європейського поета, що тужить за литовськими лісами й річками, США – це місце межового відчуження. Під час професури в Берклі Мілош жив прямо за кампусом на Піку Гризлі, з якого йому відкривався вид на Міст Золотих Воріт і Тихий океан. Пізніше Каліфорнія здавалася Мілошеві чимось на кшталт в’язниці навпаки: несвободу витворював не замалий, а завеликий простір. Тому Мілош назвав свій будинок у Берклі «Чарівною горою», покликаючись до роману Томаса Мана, в якому герої, хворі на туберкульоз, компенсують занепад своїх тіл інтенсивною мисленнєвою роботою. Ірена Грудзінська-Грос інтерпретує високе розміщення Мілошевого будинку як метафору його відриву від свого коріння: «Королівська вивищеність в образі будинку над затокою Сан-Франциско – це гарне місце, щоб ставити собі запитання: Хто я? Відповідь на це центральне для американської літератури й культури питання: людина без коріння. Людина, що мусить щодня здобувати собі місце, в якому перебуває».

На загрозу дезорієнтації Мілош відповідав різними техніками. У вірші «Багато сплю» (1974) надмірність простору в нього викликає фізичний дискомфорт. Біль уже не можна злока-

Адам ЗАГАЄВСЬКИЙ
120 ВІРШІВ
У перекладах
Віктора ДМИТРУКА

ку, представляє його поетичний дорожок, уперше перекладений українською мовою.

Щоправда, переклад важко назвати якісним. Тут багато кальок із польської («*майже що неможливо*»), дієслова подано у скороченій формі («*іхать*») і часто розташовано наприкінці речень, як у польському оригіналі, а недоречні інверсії не виправдано підвищують стиль («*сестра весела смерті*»). Рідковживані слова, дібрані за ознакою подібності до польських («брослива», «пущик», «пошиванці», «опаска»), ускладнюють розуміння тексту.

Усі вірші Загаєвського передають пригнічений настрій (уже навіть самими тільки декадентськими назвами: «Руїни», «Історія самотності», «В годину смерті»), невпевненість у собі й у майбутньому, тугу за рідним містом і розуміння, що того міста вже нема – воно не виправно змінилося. Репарція виштовхнула його з одного краю і до кінця не впустила до іншого. Світ поетового дитинства перетворився на розчавлену солдатським чоботом сірникової коробочки.

Загаєвському дуже болять доля батьківщини:

Польща наче суха гарячка на
губах емігранта. Польща,

карта, яку розгладжують важкі
праски
поїздів далекого прямування.

Його мінорні поезії сповнені туги за втраченим і нездійсненим. Вони мають на собі знак комуністичної дійсності, такої зрозумілої українським читачам, надто старшого покоління, так само скаліченого безжалісною історією. Наприклад, внутрішня цензура постає у вірші Загаєвського як жіночка з ножницями, яка обтинає те, чого краще би не писати.

Його персонажі виросли з минулого й не мають стійкої опори і ніде не вміють віднайти радості. Власне, головним мотивом цієї збірки є сентенція «добре там, де нас нема», або, цитуючи один зі ста двадцяти вибраних віршів, «Тільки в чужій красі / знаходимо втіху...», не вміючи витворити свою.

Поет свідомий тієї чималої дози негативу, що несе його творчість. Досить іронічний і самокритичний вірш «Лист від читача», що є ніби відгуком на його власні поезії, починається фразою: «Забагато про смерть...». Загаєвський сам собі радить писати про дружбу і про любов, про спокій і злагоду – от тільки написати про це радісно йому ніяк не вдається.

Альбіна Позднякова

лізувати, тому ліричне я формулює орієнтири в цьому відкритому просторі: праворуч, ліворуч, угорі, внизу, близько, далеко. Недарма схоласта Тому Аквінського й пасторського сина Фридриха Ніцше використано як літературних антиподів, що протистоять тискові простору: невмолима суворість середньовічної логіки й радикальні висновки сучасної критики релігії постають як компаси, стрілки яких завжди вказують лише в одному напрямку – на ту Литву, яку Мілош заново витворив для себе в романі спогадів «Долина Іси».

Багато сплю й читаю
Тому Аквінського
або «Смерть бога» (такий
протестантський твір).
Праворуч – затока, наче відлита
з олова,
за цією затокою – місто,
за містом – океан,
за океаном – океан, аж до Японії.
Ліворуч – сухі горби із сивою
травою,
за горбами – зрошена долина, там
вироснуть рис,
за долиною – гори і жовті сосни,
за горами – пустеля й вівці <...>.

Пане лікарю, болить.
Не тут. Ні, не тут. Я уже й сам
не знаю.
Може, це надмірність островів
і континентів,
несказаних слів, ринків
і дерев'яних флейт
чи випивки наодинці із дзеркалом,
без прикрас.<...>

Коли болить, ми повертаємося
до якихось річок,
пригадуємо тамтешні хрести
зі знаками сонця і місяця
і чарівників, як ті працювали,
коли була епідемія тифу.

Також і в поезії 1963 року Мілош протиставляє сад, який створила людина, дикій природі. Поет удався до певного антропоцентризму: лише культурна діяльність людини дозволяє вибудувати орієнтири у світі.

Записані раннього ранку
незв'язною мовою
Поради
Ні, я навіть радив би подалі
від природи,
від впертих образів нескінченного
простору,
нескінченного часу, від отруєних
равликів
на садовій стежці, наче наші армії.

Подібного напрямку Мілош дотримувався і в поезії «Робінсонові Джеферсу», що в збірці «Видіння на берегах затоки Сан-Франциско» займає місце цілого розділу. В ній Мілош відверто полемізує з каліфорнійським поетом Робінсоном Джеферсом (1887–1962), який пропагував підпорядкування людини природі й вигадав для цього поняття «інгуманізм», нелюдськість. Мілош критикував цю мізантропічну позицію і ставив людину в центр чуттєвого космосу. Його вірш починається прихованим закидом коханому в кельтів Джеферсові в неуктві, а закінчується згадкою про язичницькі практики в Литві – солярні знаки на хрестах, які вже у вірші

«Багато сплю» були визначальним мотивом людської побожності перед природою.

Якщо ти не читав слов'янських
поетів,
тим краще. Там нічого шукати
ірландсько-шотландському
мандрівникові. <...>
Ти все життя слухав океан. <...>
Але не знав того, що знаю я.
Земля навчає
більше, ніж голизна стихій. Божі
очі
отримаєш не безкарно. <...>
Ліпше різьбити сонця на хрестах,
як це робили у моєму повіті.
Називати берези і
сосни жіночими іменами. Благати
про захист
від німої й хитрої сили,
ніж, так як ти, проголошувати
нелюдське.

У коментарях Мілош пояснював, що Робінсон Джеферс зачарував його своїми «неправдивими й блюзнірськими» припущеннями. Його всесвіт відкривається в безкінечний час і необмежений простір. Водночас завдяки вічному повторенню того самого цей простір повністю позбавлено смислу. Джеферс, на думку Мілоша, в завершених формі виражає марноту «радикального індивідуалізму».

Вже у своєму довгому «Поетичному трактаті» (1957) Мілош пише про американську флору та фауну, які хоч і вирізняються екзотичністю і яскравістю, абсолютно ворожі до історії. Навіть в оригінальному польському тексті назви тварин наведено винятково англійською, що підкреслює чужість явищ природи.

Америка для мене має хутро
гасооп-а
І його очі в темних окулярах.
Вона зближує, як chipmunk у
покладах сухої кори,
Там, де плющ і берізка над
червоною землею,
Сплітають аркою стовбури
тюльпанних дерев.
Її крила – кольору птаха-
кардинала.
Дзьоб напіврозтулений, коли
mocking-bird
Сичить під кущем, як водяна пара
в лазні.
Її контур хвилястий, як mokassin,
Що перепливає річку з порухом
трави. <...>¹

Чому в природі, як неон гарячий,
Не осісти назавжди?
Чи ж осінь нам мало роботи
приносить,
Зима і весна, й отруйне літо?
Про двір короля Августа Зигмунда
Нічого нам не скаже річка Delawer.

Ворожість США до історії

Для Мілоша Сполучені Штати глибинно аісторичні: обидві світові війни не заподіяли їм якоїсь помітної шкоди, вони з карколомною швидкістю розвивають свої технології. Сучасність повністю визначена образом майбутнього й не озирається на минуле. Через цю надмірну цивілізацію культура сама перебуває під загрозою. Саме через зредукування життя до економічного успіху та споживання, вважає Мілош, американці самі випали назад у природний стан, що містить велику небезпеку: вони занурилися в спосіб існування, який не

знає загроз історії, а тому не розуміють науки з європейського досвіду ХХ століття.

Американська техніка й американська природа для Мілоша – два ворожих образи, які можна здолати лише силою історії:

Під тиском усього того, що прагне зруйнувати нашу ідентичність – потік балаканини в пресі, картинки, що засипають нас із телевізора чи кіноекрана, – ми чинимо опір. У моєму випадку виклик моїй силі кидає інший утиск – природа каліфорнійського узбережжя, яка, на противагу уявленню європейців, має в собі щось демонічне. Розмах ландшафту, всохла, розтерзана земля чи ліси з деревами, схожими на гранітні колони, приховують щось таке, що знущається з нашого хиткого буття або й погрожує його знищити. З цієї перспективи – коли, попри тріумф техніки, природа все ще долає людську історію, бо не має історичної минувшини, – лабіринт європейського минулого, хай який жакхливий і сповнений розчарувань, має тепло материнського лона. Попри те, що я приймаю певне місце, визначене мені долею, в усіх своїх реакціях я

залишаюся європейцем. У своїй боротьбі з природою або, кажучи словами каліфорнійського поета Робінсона Джеферса, з «нелюдськістю», я черпаю із множини європейських джерел. Звісно, передусім це польські джерела <...>. І ця особлива ознака польської літератури – її виразна історичність – мене захищає.

У цьому контексті стає зрозуміло, чому Мілош безапеляційно назвав свій підручник з історії літератури «Історія польської літератури». На його думку, існує лише одна історія Польщі, яку повсякчас доводиться розповідати заново – не так через те, що вона захоплива, а радше тому, що своїми часто трагічними помилками вона може прислужитися молодим націям на зразок американської. У вступі він пише:

Історія Польщі та її літератури для мене – екстравагантна й сповнена перекручень: слов'янська нація, письменники якої до епохи Відродження використовували лише латину; надзвичайна держава, що протягом століть опиралася тевтонцям, туркам і московитам, проте буквально розвалилася на шмат-

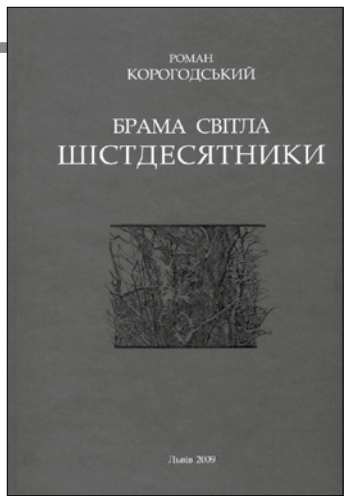
читач повсякчас відчуває той балтійський холодний, часом пронизливий вітерець, що шурхотить заледве наполовину заповненими текстом сторінками. Дещо казково-фантастична поетика українки Богдани Матіяш перетікає у лаконічний стиль латиша Кнутса Скуєнікса та дещо депресивні сентенції литовця Донатаса Петрошюса. Тут-таки натрапляємо на вірші Андрея Адамовіча (Білорусь), Анни Ранцане (Латвія), Лешка Енгелькінга (Польща), Юриса Кронбергса (Латвія).

Кілька з-поміж авторів водночас і переклали твори колег: Богдана Матіяш – вірші Юриса Кронбергса та Анни Ранцане; Остап Сливинський – Лешка Енгелькінга, Богдана Задурри та Ромуальда Мечковського, Олег Коцарев – Андрея Адамовіча, Галина Крук – Донатаса Петрошюса, Юрій Садловський – Кнутса Скуєнікса.

Хіба що укладачі дещо погарячкували, давши збірці багатомовний підзаголовок «подолання меж». Для поетичного мислення ніяких меж давно не існує, а від суспільних умовностей ці автори віддалені максимально. Ці вірші нагадують світлини, що їх наклаує мандрівник до свого апарату, не надто переймаючися, чи пов'язує їх якась спільна ідея і взагалі бодай щось. Та саме крізь цю спонтанність проступає правдиве прядиво самого буття, крізь миттєвість нас споглядає вічність. Часом читачеві навіть стає ніяково, ніби він нишком зазирає у чийсь приватний щоденник. Утім, поезія, сама тканина висловлювання успішно стирає межі приватного та публічного, перед нею всі стають настільки рівними й відкритими, що тепер важко визначити, де свої, а де чужі мрії та сновидіння. Поезія дає найвище примирення, якого деінде годі й шукати. Треба тільки наважитися його прийняти.

Володимир Верлока

¹ gасооп – єнот; chipmunk – бурундук; mocking-bird – пересмішник; mokassin – щитомордник, отруйна змія з родини гадюкових (англ., прим. пер.).

Роман Корогодський
Брама світла
Шістдесятники

Упорядники: Михайлина
Коцюбинська, Наталя Кучер,
Олексій Сінченко

Львів: Видавництво Українського
Католицького Університету, 2009

Серію спогадів і роздумів під загальною назвою «Брама світла» Роман Корогодський задумав як портрет української інтелігенції ХХ століття в персоналіях. За життя автора у його видавничому проєкті «Українська модерна література» вийшов перший том «Батьки» – спогади про його духовних батьків – знайомих, друзів, учителів. А цю книжку вже після смерті Романа Корогодського уклали його друзі з текстів, що були почасти опубліковані, а почасти зберігалися в авторовому архіві. Це спогади і роздуми про визначних представників покоління 1960–70-х років – поетів, художників, кіномистців, згодом і політиків, чий зусилля витворили дисидентський рух. Автор – пристрасна й поривчаста людина – сам був серед них, і його відверті й часом свідомо суб’єктивні спогади буде цікаво прочитати не тільки старшому поколінню, яке добре пам’ятає своє існування в колишньому Радянському Союзі, а й молодим, для кого ці розповіді вже давня історія, майже неймовірна.

Спогади й роздуми Романа Корогодського засадничо є документальними, тому потрібен відповідний науковий коментар. Їх було написано значною мірою по пам’яті, в них йдеться про трагічні і для автора події, тому зрозумілими є деякі неточності. Один із редакторів книги Михайлина Коцюбинська пише про це у передмові. Втім, деякі помилки помітні й нефахівцеві. Зокрема, Надію Світличну і декількох інших дисидентів звільнено (і вислано з СРСР) 1978 року на вимогу Конгресу США й за участі сенатора Едварда Кенеді, а не Роберта Кенеді, який загинув наприкінці 1960-х. Опанас Заливаха, як і багато хто з тогочасних політ’язнів, карався у таборі не в Комі АРСР, а в Мордовії, де клімат не є субарктичним і подібний до українського. Це значущі помилки, які слід принципово виправляти й у спогадах зокрема.

Надзвичайно виразними та яскравими є спогади про маловідомих шістдесятників Ярослава Ступака, В’ячеслава Дозорця та інших, про родини Сорок і Крип’якевичів.

Спогади не позбавлено патосу, але, наприклад, тексти про Григорія Чубая чи Миколу Вінграновського, відбиваючи певну авторову суб’єктивну неадаптацію, передають настрої того середовища.

Олексій Зарецький

ки через зловживання парламентською системою, була розділена межі слабшими сусідами й на понад 120 років зникла з карти Європи <...>; країна, лояльність якої в другій половині ХХ століття була розірвана між двома однаковими за потужністю силами: комуністичною партією й католицькою церквою. Цей хаос начебто невідповідних, проте поєднаних власною логікою елементів, може містити універсальні уроки.

Перший наклад історії літератури завершується тим самим камертоном, який Мілош залучив уже у вступі. Він описує нелегкі біографії письменників-емігрантів і констатує в останньому реченні:

Ці дещо фантастичні біографії, здається, є добрим фіналом для книжки, якій, на жаль, випало надто часто мати справу з історичними ударами долі.

Теократія замість демократії

Усе життя Мілош не був прихильником демократії, проте причини для такої позиції з роками змінювалися. Двадцятилітній Мілош подобався собі в ролі пролетарського поета-агітатора, який, як «виробник багатств культури», мав керувати «вихованням людини». Демократію він розглядав як дрібнобуржуазну справу, якій протиставляв «диктатуру інтелекту». Іноді його критика наявного суспільного порядку містила й антисемітські унтертони. В одному інтерв’ю 1989 року Мілош зізнався, що у своїй юнацькій підтримці насильницького перевороту населення був радикальнішим, ніж Жданов чи навіть Сталін. У передмові до нового видання своєї ранньої публіцистики 2003 року він двічі наголосив, що «соромиться» цих текстів.

Іще в пізні 1930-ті роки він позбувся марксистського лексикону й наполягав на правах творчого індивіда, який має дбати не лише про матеріальні потреби, але й про метафізичний вимір дійсності. Проте константою залишалася елітарна свідомість поета, який, за Мілошем, завдяки аналітичній силі свого слова стоїть набагато вище за пересічну людину.

Мілошів короткотривалий роман із Народною Польщею слід розглядати як невдалу спробу політичного втілення концепції суспільства, базованого на культурі. Проте його знайомство із тоталітарними практиками комуністичного уряду показало лише, що з польськими сталіністами державу не створиш. Свою ґрунтовну критику демократії він і далі будував на основі історичних аргументів: розвал польської шляхетської республіки він пояснював надто потужним розвитком механізму демократичного ухвалення рішень; катастрофічний стан Другої Речі Посполитої також не міг подолати його ґрунтовні сумніви в дієвості парламентаризму.

У США до цього додався ще один аспект. Мілош не визнавав за населенням, передусім за чорним, якихось високих культурних здібностей. У не дуже політкоректному розділі з «Видіння на березі затоки Сан-Франциско» він описав світ афроамериканців як «тваринне тепло, тривалі до-

торки одне до одного, нав’язливість, нечупарність, лінощі й легковажність». Чорні добрі лише у спорті, проте не стануть користатися з можливих шансів, аби здобути високу освіту. Мілош бачить їх як «істот, що цілий день тупцяють у такт музиці з транзисторних приймачів, які вони тримають біля вух». Мілош закидав чорним, що вони створили собі гето, до якого не пускають жодного білого. Тому вони самі винні, коли білі не зважають на їхні прагнення: «Коли я кажу: метафізика, вони відповідають: чорні – білі, я: політика, вони: чорні – білі, я: література, вони: чорні – білі, і так повсякчас».

Шукаючи ідеальну форму держави, Мілош у 1970-х ішов за своїми метафізичними й містичними інтересами. Сучасний світ він, слідом за Вільямом Блейком, називав «землею Ульро», в якому люди відчужені від Духу й живуть у раціоналістському засліпленні. Суто юридична організація суспільства була Мілошеві так само чужа, як і християнське спасіння. У його збірці «Земля Ульро» (1977) переважає маніхейський погляд, за яким добро має повсякчас утверджуватися в протистоянні злу. А на останніх сторінках несподівано зближує провіщення теократії, яка водночас дбатиме про культурне розмаїття:

Усе не зовсім добре, але принаймні дещо краще: моя оновлена цивілізація не захищає людей від страждань і особистих трагедій, від хвороб і смерті, не звільняє їх від суворого примусу до праці. <...> Людину не буде віддано на поталу гуркоту слів і образів, що мають одну мету – примусити її мислити кількісними категоріями й дивитися на інших, та й на себе, крізь обернений бінокль (від чого нерідко зводиш себе до нуля). <...>

Я не хочу прогнозувати, який політичний устрій буде обрано. Але я зовсім не здивуюся, якщо це буде теократія, пов’язана із вельми поширеною децентралізацією. А до цього – дружнє колективне змагання народів, у якому буде потрібен кожен, навіть найменший.

Проте це очікування на спасіння діє лише для майбутнього. Щодо сучасності Мілош задовольняється набагато меншим. У вірші 1970 року він проводить паралелі між США й неправовим режимом комуністичної партії. Тут він використовує вираз «прогнилий Захід» – войовничий штамп зі зневажливого комуністичного словника.

Хворий у тиранії, хворий
у республіці,
там я хотів рятувати волю, тут –
покінчити із гниттям.
Подумки розбиваючи вічні сади,
з яких назавжди зникне безладний
гармидер.

Нарешті я навчився говорити: тут
мій дім,
тут, перед розжаренням вугіллям
океанського надвечір’я,
на березі, що схилився до берегів
твоєї Азії,
у великій, помірно гнилій
республіці.

У цих рядках промовляє самотній ідеаліст. Проте він визнає щодо Сполучених Штатів, що в цьому суспільстві таки можна жити. Водночас Мілош постійно вказує на культурні дефіцити.

Іще в інтерв’ю 1989 року він дуже чітко виносить вирок американському капіталізму, що домінує над усім:

Америка – це долар. Не треба дурити самих себе: якщо обираєш капіталістичне суспільство, маєш знати, що гроші – це основна цінність. Тут це абсолютно відкрито й відверто.

Зрештою, Мілош знайшов у США свій якщо й не задовільний, то принаймні стерпний *modus vivendi*. У літературних творах він витворював собі ідеалізовану культурну Європу, намагаючись адаптуватися до свого американського буття громадянина і професора.

Я – американський громадянин. Я беру участь у виборах і викладаю у своїй новій батьківщині. Із другого боку, я – автор-емігрант, бо пишу мовою, що не є ні англійською, ні американською. Тобто це щось на зразок двох особистостей в одній, хіба ні? Удома я розмовляю польською, а тут – англійською.

Описуючи себе так, Мілош актуалізував поведінкову модель із доби польського романтизму, валенродизм. «Конрад Валенрод» (1828) – це поема національного поета Адама Міцкевича, в якій німецький лицар-хрестоносець зраджує своє військo й приводить його до поразки, бо почувасться вродженим литовцем. Ця поема мала велике біографічне значення для Міцкевича, бо під час російського заслання поет часто підозрював себе в колабораціонізмі.

У своєму габітусі Мілош із багатьох питань взорувався на Міцкевича: обоє хотіли перетворити світ на дух, обоє обстоювали місію поета-Прометея і вірили у високу поезію, що перебуває за межами того, що можна висловити. Для Мілоша Міцкевич був привабливою фігурою для ідентифікації, бо той також походив із польських кресів і визначав себе у вигнанні захисником загроженої культури. В інтерв’ю з Іосіфом Бродським 1989 року Мілош експліцитно окреслив прямий зв’язок між собою та Міцкевичем.

Проте між Мілошевіми уявленнями про себе та його образом в очах інших виник розрив: для своєї американської публіки Мілош був передусім біженцем зі Східного блоку, який саме тому має бути проти комунізму. Тому не випадково склалося так, що Мілош у США був відомий найперше як автор аналітичної й ідеологічно-критичної праці «Поневолений розум».

Мілошів валенродизм базується на розділенні своєї публіки на ту, що знає, і ту, що не знає. Хто пізнає основи європейської культури, може долучитися до Мілошевих пошуків широкого смислотворення, а для всіх решти він залишається політичним есеїстом і автором філософської поезії. Критерієм виключення із групи тих, хто знає, Мілош зробив запитання зі свого вірша «Робінсонові Джеферсу»: «Ти не читав слов’янських поетів?». Саме як представник малої, ніде в США не відомої культурної нації, Мілош завжди пропагував мультикультурне підґрунтя людської спільноти, яка скеровує свої «pursuit of happiness»² не на матеріальні, а на духовні мети. □

² Пошуки щастя (англ., прим. пер.).